

UDK: 17.01.37.034

Hamida ABDUMAJIDOVA,
Samarqand davlat Tibbiyot universiteti katta o'qituvchisi, PhD
E-mail: maftuna@mail.ru

SamISI dotsenti Sh.Xashimov taqrizi asosida

AXLOQ FALSAFASI VA MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYA

Annotsatsiya

Ushbu ishda axloq falsafasining mohiyati, uning jamiyatdagi o'rni hamda shaxs ma'naviy-axloqiy tarbiyasidagi ahamiyati tahlil etiladi. Axloqiy qadriyatlarning shakllanishi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligi, shuningdek, ma'naviyat va axloq o'rtasidagi uzviy bog'liqlik falsafiy yondashuv asosida ko'rib chiqiladi. Tarbiya jarayonida axloqiy meyorlarning ta'siri, oila, maktab va jamiyatning bu boradagi roli alohida e'tiborga olinadi.

Kalitso'zlar: Axloq, falsafa, ma'naviyat, tarbiya, milliyqadriyatlar, ma'naviy tarbiya, axloqiyong, oila, yoshlar, etika, gedonizm, evdemonizm, vijdon, odamiylik, yaxshivayomon, axloqiy mas'uliyat, asketizmegoizm.

PHILOSOPHY OF MORALITY AND SPIRITUAL-MORAL EDUCATION

Annotation

This paper analyzes the essence of the philosophy of morality, its role in society, and its importance for the spiritual and moral upbringing of the individual. It examines the formation of moral values, the harmony between national and universal human values, as well as the intrinsic connection between spirituality and morality through a philosophical approach. Special attention is given to the influence of moral norms in the educational process, and the roles of the family, school, and society in this regard.

Key words: morality, philosophy, spirituality, education, national values, spiritual education, moral consciousness, family, youth, ethics, hedonism, eudemonism, conscience, humanity, good and evil, moral responsibility, asceticism, egoism.

ФИЛОСОФИЯ МОРАЛИ И ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ

Аннотация

В данной работе анализируются сущность философии морали, её роль в обществе и значение для духовно-нравственного воспитания личности. Рассматриваются формирование нравственных ценностей, гармония национальных и общечеловеческих ценностей, а также органическая связь между духовностью и моралью на основе философского подхода. Особое внимание уделяется влиянию нравственных норм в процессе воспитания, роли семьи, школы и общества в этом направлении.

Ключевые слова: мораль, философия, духовность, воспитание, национальные ценности, духовное воспитание, нравственное сознание, семья, молодежь, этика, гедонизм, эвдемонизм, совесть, человечность, добро и зло, нравственная ответственность, аскетизм, эгоизм.

Kirish. Harqanday jamiyatning barqaror taraqqiyoti va ma'naviyetligi, avvalo, uning axloqiy tamoyillariga, aholisining axloqiy ongiga va tarbiyasiga bog'liqdir. Insonning shaxs sifatida shakllanishida, to'g'ri yo'lni tanlashida va jamiyatda o'z o'rinitopishida axloqiy qadriyatlar muhim o'rin tutadi. Shu bois, axloq falsafasi nafaqat nazariy bilimlar tizimi, balki amaliy hayotda ham inson faoliyatini tartibga soluvchi asosiy mezonlardan birisifatida ko'riladi. Ma'naviy-axloqiy tarbiya esa, yosh avlodning ijtimoiy ongini shakllantirish, ularni ezgulikka, halollikka, vatanparvarlikka va insonparvarlikka yo'naltirishda muhim vositadir. Bugungi globallashtirish sharoitida yoshlarda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'un holda rivojlantirish zarurati ortib bormoqda. Shunday sharoitda axloq falsafasining nazariy asoslarini o'rganish va uni amaliyotga tadbiiq etish dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Qadimgi Turonzamin va Eronzamindagi axloqiy tafakkur taraqqiyoti zardushtiylik dinining vujudga kelishi bilan bog'liq. Taxminan bundan XXX asr muqaddam yoyila boshlagan bu dinning Qadimgi Xorazmda yaratilgan "Avesto" deb atalgan muqaddas kitobida asosiy axloqiy fazilatlar va illatlar sanab o'tiladi, talqin etiladi. "Abadiy ezgulik", "Ezgu niyat", "Ezgu tartib", "Ilohiy tobe'lik", kabi ezgu tushunchalar real ma'no kasb qilib, insoniylashgan qiyofadagi ma'budlar siymosida namoyon bo'ladi, ular Axura-Mazda atrofida

yaxshilik urug'ini sepib yuradi. Bunday tushunchalarning aksi esa Axriman atrofida yovuz kuchlarda reallashadi. Yovuz fikr tajassumi Apa Mana, so'lish va o'lim timsoli Tuarvi hamda Zarik ismli devlar shular jumlasidandir.

Etika (yunon. etos - odat, fe'l-atvor) - axloq haqidagi ta'limot. "Axloq" atamasini birinchi bo'lib Aristotel amaliy falsafaga murojaat qilgan, unda to'g'ri va axloqiy xattiharakatlar qilish uchun nima qilishimiz kerakligi haqidagi savolga javob berilishi kerak edi.

Axloqshunoslik - bu axloq nazariyasi bo'lib, kishilarning axloqiy hayotini o'rganadigan, axloqiy hodisalarning o'ziga xos xususiyatlari va rivojlanish qonuniyatlarini ochib beradigan eng qadimgi insonshunoslik fanlaridan biridir.

Axloqshunoslik mustaqil fan sifatida shakllangunga qadar, filosofiyaning tarkibiy qismi, hattoki, uning yadrosi hisoblanar edi. Faylasuflar dunyoni bilish yo'llariga javob berish jarayonida ular jamiyatda odam qanday yashamog'i va faoliyati qanday bo'lmog'i kerak, uning ijtimoiy burchi, vazifasi nimadan iborat bo'lishi kerak, boshqa shu kabi savollarga ham javob topishga uringanlar. Axloqshunoslik bir necha ming yillik tarixga ega bo'lgan qadimgi fan. U bizda "Ilmi ravish", "Ilmi axloq", "Axloq ilmi", "Odobnoma" singari nomlar bilan atab kelingan. Sharq mutafakkirlari tomonidan yaratilgan Kaykovusning "Qobusnoma", Sa'diyning

“Guliston”, Jomiyning “Bahoriston”, Navoiyning “Mahbub-ul qulub”, Gulxaniyning “Zarbulmasal” kabi amaliy axloqqa bag'ishlangan asarlar ma'naviy tafakkur xazinasida o'z mustahkam o'rni ega. Axloqshunoslikning boshqa falsafiy fanlardan farqi ham, o'ziga xosligi ham undagi nazariya bilan amaliyotning omutxaligidadir.

Tadqiqot metodologiyasi. Mazkur tadqiqotda axloq falsafasi va ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalari tahlil qilinib, ularning zamonaviy jamiyatdagi o'rni va ahamiyati o'rganildi. Tadqiqot quyidagi metodologik yondashuvlarga asoslandi:

Falsafiy-analitik metod – Axloqiy qadriyatlar, etik tushunchalar va ma'naviyatga oid falsafiy nazariyalari tahlil qilindi. Sharq va G'arb mutafakkirlarining asarlari o'rganilib, ularning axloqiy qarashlari solishtirildi. Tarixiy yondashuv – Axloq va tarbiyaning tarixiy shakllanish jarayoni, turli davrlardagi ma'naviy-axloqiy qarashlarning rivojlanishi o'rganildi. Xususan, O'zbekiston va boshqa sivilizatsiyalarda axloqiy qadriyatlarining shakllanishi tahlil qilindi. Solishtirma metod – Turli falsafiy oqimlar va pedagogik tizimlarda axloqiy tarbiyaning o'rni solishtirildi. Islomiy axloqiy tamoyillar bilan zamonaviy etik konsepsiyalar o'rtasidagi o'xshashlik va tafovutlar aniqlashtirildi. Sotsiologik tadqiqot elementlari – O'zbekiston jamiyatida axloqiy qadriyatlarining ahvoli yuzasidan ijtimoiy fikrlar o'rganildi, so'rovnomalar natijalari tahlil qilindi. Normativ yondashuv – Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning ideal modeli ishlab chiqishga harakat qilindi. Bu orqali jamiyatda sog'lom axloqiy muhit yaratish bo'yicha tavsiyalar berildi.

Tahlil va natijalar. Axloq falsafasi, bu soha insonning axloqiy qadriyatlari, me'yorlari va qarashlari, shuningdek, axloqiy muammolarni hal qilishda qo'llaniladigan prinsiplarni o'rganadi. Axloq falsafasi, asosan, yaxshi va yomon, adolat va nohaqlik, haqiqiyat va yolg'izlik kabi kategoriyalarni tahlil qiladi. Ma'naviy-axloqiy tarbiya: Bu bo'limda tarbiya jarayonida insonning ma'naviy va axloqiy qadriyatlar asosida shakllanishi haqida gapiriladi. Ma'naviy-axloqiy tarbiya shaxsning jamiyatdagi o'rni mustahkamlashga, uning ma'suliyatini oshirishga, shuningdek, adolatli va axloqiy qarorlar qabul qilishga yordam beradi. Ilmiy yondashuv, maqolada ilmiy tahlil orqali axloqiy prinsiplar va qadriyatlarining shakllanishi, tarbiyada ularning o'rni, shuningdek, tarbiyaviy jarayonlarda axloq falsafasining roli haqida fikrlar keltiriladi. Axloq falsafasining asosiy g'oyalari, o'z navbatida, jamiyatning ma'naviy rivojlanishiga ta'sir qiladi. Shaxsiy rivojlanish, ma'naviy-axloqiy tarbiya shaxsning ichki dunyosini, uning axloqiy va ma'naviy qarashlarini shakllantiradi, bu esa uning jamiyatda faol va mas'uliyatli a'zo bo'lishiga imkon yaratadi. Jamiyatdagi rol, axloqiy qadriyatlar asosida tarbiya olish, shaxsni jamiyatda samarali va ijtimoiy mos ravishda faoliyat yuritishiga yordam beradi. Axloqiy me'yorlar, ma'naviy-axloqiy tarbiya ijtimoiy axloqiy me'yorlarni, tartibni va o'zaro hurmatni rivojlantiradi. Bu, o'z navbatida, jamiyatda ijobiy munosabatlar o'rnatishga xizmat qiladi. Gедonizm - (grekcha, hedone – huzur-halovat) - axloqshunoslik nazariyasidagi axloqiy talablarni asoslash prinsipi bo'lib, bu prinsipga ko'ra huzur-halovat keltiruvchi va azob-uqubatdan qutkazuvchi narsa yaxshilik deb, azob-uqubat keltiruvchi narsa esa yomonlik deb ta'rif qilinadi. Insondagi unga tabiat tomonidan jo qilingan va uning ish amalini belgilaydigan bosh harakatlantiruvchi ibtido huzur-halovatdan iborat, degan tasavvur gедonizmning asosini tashkil etadi. Asketizm (grekcha askeo – Mashq qilayotibman) – zohidlik – dunyoning huzurhalovatidan o'zini haddan-tashqari tiyish yoki diniy kamolotga erishish uchun noz-ne'matlardan nihoyat darajada voz kechish bilan xarakterlanuvchi prinsip. Evdemonizm (grekcha, eudamonia – rohat-farog'at, baxt-saodat) – axloqshunoslikning gедonizmga yaqin metodologik prinsipi. Evdemonizm antik dunyo axloqiy nazariyalaridayoq eng to'liq ravishda namoyon bo'lgan. Baxtga intilishni

evdemonizm axloq-odobning mezoni va inson axloqiy hatti-harakatining asosi deb hisoblaydi. Egoizm (lotincha, ego – men) – xudbinlik, hayotiy prinsip va axloqiy sifat, ular insonni uning jamiyatga va boshqa kishilarga munosabati nuqtai nazaridan tavsiflaydi. Inson o'z hatti-harakatida faqat o'z manfaatlarini ko'zlab ish ko'radi, jamiyatning va tevarak-atrofdagilarning manfaatlari bilan hisoblashmaydi.

Tarbiya qoidalari. Bu bir tomondan, ijtimoiy hodisa sifatida tarbiyaning xususiyatlari, ikkinchi tomondan, shaxsning rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan barqaror aloqalar.

Tarbiya jarayonining quyidagi qonuniyatlari mavjud:

Ijtimoiy muhitning ob'ektiv va sub'ektiv omillariga bog'liqligi;

Tarbiyaning shaxsning rivojlanishi bilan birligi va o'zaro bog'liqligi;

Faoliyat va munosabatni e'tirof etish shaxsning ijtimoiy qimmatli fazilatlarini shakllantirishning negizi va asosiy manbai;

Tarbiyalanuvchilarning o'zaro tarbiyaviy ta'siri, o'zaro munosabatlari hamda faol faoliyati o'rtasidagi bog'lanish;

Tarbiya va o'zini-o'zi tarbiyalashning intensivligi (jadalligi);

Tarbiyalanuvchining “ichki olami”ga ta'sir etishning intensivligi.

Tarbiyalanuvchilarda verbal va sensomotor jarayonlarning rivojlanish darajasi va pedagogik ta'sirni hisobga olish. Har qanday jamiyatning taraqqiyoti va barqarorligi, avvalo, uning a'zolarining axloqiy yetukligiga bog'liq. Axloqiy tarbiya - bu insonda ezgulik, halollik, vijdonlilik, rostgo'ylik kabi fazilatlarini shakllantirishga qaratilgan tarbiyadir. Inson axloqiy qadriyatlar asosida yashasa, jamiyatda mehr-oqibat, tinchlik va barqarorlik hukm suradi. Shuning uchun ham ta'lim va tarbiya jarayonida axloqiy tarbiyaning tutgan o'rni beqiyosdir.

Axloqiy tarbiya – bu yosh avlodni axloqiy qadriyatlar asosida tarbiyalash, ularning ongiga ijobiy fazilatlarini singdirish jarayonidir. Bu tarbiya shakli inson shaxsining shakllanishida asosiy o'rin tutadi. Uning asosiy maqsadi – yoshlarda ijtimoiy axloq qoidalarini hurmat qilish, ularga amal qilish, halollik, rostgo'ylik, sabr-toqat, mehnatsevarlik, kamtarlik kabi fazilatlarini tarbiyalashdir.

Axloqiy tarbiya mazmuni quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

Axloqiy bilimlar berish – bolalarda axloqiy tushunchalar, qadriyatlar haqida bilim hosil qilish; axloqiy his-tuyg'ularni shakllantirish – ezgulikka mehr, yovuzlikka nafrat tuyg'usini rivojlantirish; axloqiy xatti-harakatlar malakasini shakllantirish – odob-axloq me'yorlariga amal qilish ko'nikmasini hosil qilish.

Bu tarbiya jarayonida oila, maktab, jamiyat muhim rol o'ynaydi. Oila – axloqiy tarbiyaning ilk bosqichi bo'lib, bolaning shaxs sifatida shakllanishida katta ta'sirga ega. Maktab esa o'zining aniq tizimli faoliyati orqali bolalarning axloqiy dunyoqarashini shakllantiradi. O'qituvchilarning shaxsiy namunalari, sinfda o'rnatilgan odob me'yorlari axloqiy tarbiyaning samaradorligini belgilaydi. Bugungi kunda axloqiy tarbiya jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligini ta'minlash dolzarb vazifalardan biridir. Yoshlarga Alisher Navoiy, Ahmad Yassaviy, Jaloliddin Rumi kabi mutafakkirlarning asarlarini o'rgatish orqali ularda insonparvarlik, mehr-oqibat, sabr-toqat, iymon-e'tiqod singari fazilatlar rivojlanadi. Axloqiy tarbiya har bir insonning shaxs sifatida shakllanishi, sog'lom jamiyat qurilishi va kelajak avlodni yetuk insonlar sifatida voyaga yetkazishda muhim omildir. U nafaqat ta'lim muassasalarida, balki har bir oila, har bir fuqaro tomonidan amalga oshirilishi kerak bo'lgan muqaddas vazifadir. Axloqiy barkamol inson jamiyatda adolat va ezgulik yo'lida xizmat qiladi.

Axloqiy tanlov – bu shaxsning muayan axloqiy me'yorlar, tamoyillar tizimini e'tiqod darajasida anglashi va shunga muvofiq uni o'z faoliyatining maqsad, motivi tarzida qabul qilishdir. Aniqrog'i, axloqiy tanlov – shaxsning axloqiy talab, qoidalarni tashqi tazyiqsiz, ixtiyoriy, ya'ni o'z-o'ziga amr qilishi orqali bajarishdir. Masalan, biror kishining yong'in ichida qolgan yosh bolani qutqarishi uning axloqiy tanlov doirasidagi xatti-harakatidir.

Ixtiyor erkinligi -tushunchasi keng ma'noda insonning o'z dunyoqarashi, e'tiqodiga muvofiq hatti-harakatining maqsadini tashqi tazyiqsiz, erkin tarzda belgilashi va unga yo'naltirgan faoliyatini ifodalaydi. Boshqacha qilib aytganda mazkur tushuncha kishining o'z hati-harakati, faoliyatida axloqiylik (ezgulik, yaxshilik) va axloqsizlik(yovuzlik, yomonlik)ni tanlashini ifodalaydi. Ixtiyor erkinligi tufayli kishi har qadamda axloqiy tanlov muammosiga duch keladi. Axloqiy ong - ijtimoiy ong shakli bo'lib, kishilarning xulqi odobiga taaluqli talab, me'yor, tamoyillarining mohiyatini anglashi va ular haqidagi qarashi, tasavvurlarining majmuidir.

Axloqiy hissiyot – shaxsning axloqiy talab, me'yorlar doirasida o'z-o'zini his qilishdir. Shunga ko'ra mazkur hissiyot tipi axloqiy ongning ixtiyor erkinligi tarzidagi shakli hisoblanadi. Axloqiy hissiyot shafqat, achinish, hamdardlik, uyalish-hayo, tavba-tazarru holatlarida namoyon bo'ladi. Axloqiy hissiyot -axloqiy ong (anglash)ning axloqiy munosabat(faoliyatga) motivi-sababiga aylanishining zaruriy shartidir. Zotan kishi achinish, hamdardlik hissiyotini tuygandagina yaxshilikka qo'l uradi.Axloqiy munosabat (faoliyat) - axloq tuzilmasining amal qilishi, ya'ni axloqiy ong va axloqiy hissiyotning kishi hatti-harakatlari tarzida ro'yobga chiqishi jarayonidir. Kishi axloqiy talab, tamoyillarni yaxshi anglagan, o'zlashtirgan bo'lishi, lekin ularning mazmuni uning faoliyatining motiviga aylanmagan bo'lishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. G'azzoliy, Abu Homid. Ihyo ulum ad-din. - Toshkent: "Sharq", 2000.
2. Aristotel. Nikomax axloqi. - Toshkent: "O'zbekiston", 1994.
3. N. Qayumov. Axloq asoslari. - Toshkent: O'qituvchi, 2007.
4. Qur'on va Hadislar tafsiri.
5. Jo'raev N. Axloq falsafasi asoslari. – T.: O'zbekiston, 2012.
6. G'afurov S. Ma'naviyat asoslari. – T.: Yangi asr avlodi, 2010.
7. Muratova Sh. N. and Otan, "Place in foster care," Education, Science and Innovation, Scientific Newsletter, no. 5, pp. 82–86, 2022.
8. Muratova Sh. N., "Socio-psychological aspects of preparing boys for family life," SamDU Scientific News Release, ISSN: 2091–5446, no. 6 (124), pp. 100–105,
9. Sh. N. Muratova, "The socio-psychological capabilities of premarital parents in preparing young people for family life," Scientific Journal of Psychology of BUH DU, ISSN: 2181–5291, no. 3, pp. 84–90, 2021.
10. Muratova Sh.N., "Problems of youth for family life," Mental Health and Education Journal, pp. 282–291.
11. Muratova Sh. N., "Socio-psychological issues of preparing young men for family life," Journal of Educational Research, ISSN: 2660–5562, vol. 2, no. 3, pp. 27–30, March 2021. [Online]. Available: <https://scholarzest.com>.
12. Muratova Sh.N. and Problems of youth for family life. It is also used in the treatment of mental illness, and in the treatment of mental disorders. 282–291.
13. Muratova Sh.N. and "I've been thinking about it for a long time, and I've been thinking about it for a long time. This is a list of the most commonly used commands. It is available online at, ISSN: 2660-5562, Volume 2, No 3, March, 2021, <https://scholarzest.com/p/27-30>.
14. Abdumajidova H. Samarqand sharq ma'naviyati beshigi va dunyo ilm-fani taraqqiyotining bebaho merosi sifatida. Polish Science journal ISSUES 6 (27) Part 1 International science journal WARSAW, POLAND Wydawctwo Naukowe "iScience" – 2020. – S. 160-164.
15. Abdumajidova H, Yaxshilov J. Cooperation in Central Asia as a priority direction of foreign policy of Uzbekistan // Galaxy International interdisciplinary research journal (GIIRJ) Volume 9, Issue 12. – Moskva, 2021. P-175-178.
16. Yaxshilov J.Ya., Abdumajidova H. Modernizatsiya tushunchasi takomillashuvining metodologik masalalari xususida. "Интернаука" Научный журнал №14(190) Апрель 2021г. Част 3 – Москва, 2021.-С-91-95.
17. Abdumajidova Kh. Globalization and modernization as an important feature of the development of modern society // International Scientific Journal Theoretical & Applied Science-Philadelphia Quest. – USA, 2021. - № 4. - P.75-78
18. Abdumajidova H. Active foreign policy of Uzbekistan and its impact on integration process in Central Asia // American Journal of Social and Humanitarian Research Vol.2, No 3. 17.05.2021.– P. 58-62.